

ELORE (ISSN 1456-3010), vol. 16 – 1/2009.

Julkaisija: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura ry.

[http://www.elore.fi/arkisto/1_09/kirjat_hovi_01_09.pdf]



KIRJA-ARVIO:

MITTATILAUSETIIKKAA FOLKLORISTEILLE

Alver, Bente Gulweig & Fjell, Tove Ingebjørg & Oyen, Ørjar (eds.): Research Ethics in Studies of Culture and Social Life. Folklore Fellows' Communications 292. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica. 232 sivua.

Tuija Hovi

Tutkimusetiikkakirjallisuus on alkanut kasvaa sekä monipuolistua Suomessakin tämän vuosituhannen puolella. Elore aiemmissa numeroissa on jo ehditty esitellä tuoreeltaan niitä tutkimusetiikan oppaita, jotka on osoitettu laajasti ottaen humanistisen ja yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen tekijöille. Arja Kuulan (2006) *Tutkimusetiikka. Aineiston hankinta, käyttö ja säilytys* keskittyy aineiston elinkaariajatteluun (ks. 2/2006). Jaana Hallamaan, Veikko Launiksen, Salla Lötjösen ja Olli Löytyn (2006) toimittama *Etiikkaa ihmistieteille* koskettaa laajemmin tutkimusprosesseja sekä tiedeyhteisön käytäntöjä (ks. 1/2008). Henriikka Clakeburnin ja Arto Mustajoen (2007) kokoama *Tutkijan arkipäivän etiikka* seuraa tutkijan uraa ja osoittaa sen eri vaiheissa esiin uusia eettisiä kysymyksiä (ks. 2/2008).

Yleisesti hyväksytty tieteellinen käytäntö on Suomessa periaatteellisesti ohjeistettu lainsäädännöllä ja Tutkimuseettisen neuvottelukunnan (2002) evästyksin. Yleispäteviä suuntaviivoja, jotka pätsivät takuuvarmasti kaikilla tutkimusaloilla, on kuitenkin vaikea vetää yksiselitteisesti. Tutkimuseettisen ohjeistuksen tarve on siis myös alakohtaista. Lauri Hongon 1980-luvulla käynnistämä keskustelu kvalitatiivisia aineistoja ja menetelmiä käyttävien folkloristien ja etnologien laajassa kansainvälisessä tiedeyhteisössä kulminoitui aloitteeseen Folklore Fellows Code of Ethics, jonka pohjalta perustettua opinto-ohjelmaa rahoitti Pohjoismainen Ministerineuvosto.

Norjalaisfolkloristien toimittama ja kansainvälisin yhteisvoimin koottu *Research Ethics in Studies of Culture and Social Life* on julkaistu kunnianosoituksena Lauri

Hongon pioneerityölle perinteentutkimuksen etiikan määrittelemiseksi. Kirjoittajat ovat folkloristeja, etnologeja sekä kulttuuri- ja sosiaalitieteilijöitä, jotka vuosituhan-
nen taitteessa osallistuivat Hongon Kalevala-instituutin puitteissa organisoimaan
tutkimusetiikkaohjelmaan.

TULKINTOJEN HAASTEET

Kattavassa johdantoartikkelissaan Bente Gulveig Alver ja Ørjar Øyen vetävät selkeät
suuntaviivat ja esittelevät teemat, joita muissa artikkeleissa avataan käytännön esimerk-
kien kautta. Eettisinä kysymyksiä kulttuurintutkija joutuu miettimään tutkittavien
anonymisointia, valtasuhteita, tulkintaperspektiivejä, arkaluontoisuutta, läheisyyden
ja etäisyyden ulottuvuuksia sekä kerätyn aineiston omistussuhteita ja tekijänoikeuk-
sia. Etnografinen kenttätyö asettaa tekijälleen luonnollisesti monenlaisia sosiaaliseen
kanssakäymiseen liittyviä kysymyksiä kaikissa vaiheissaan. Reunaehdoista ja kauniista
periaatteista huolimatta kaikkia kysymyksiä ei kuitenkaan voi ennakoita ja ratkaista
etukäteen. Tutkimusprosessien keskusteluttaminen antaa kuitenkin näkökulmia ja
työkaluja tapauskohtaisten eettisten kysymysten käsittelyyn.

Kenttätyöproblematiikan sinnikäs puiminen jo usean vuosikymmenen ajan
on varustanut kulttuurintutkijoita varhaisia kenttäfolkloristeja moniulotteisemmalla
näkemysellä perinteestä ja sen kannattajista. Varhaiset kansanrunouden tutkijat
loivat niin romanttisen ja ihanteellisen perinteenkannattajaimagon, että parhaimmat
perinteenkannattajat eivät välttämättä käytännössä sopineet siihen lainkaan. Sinikka
Vakimo nostaa eettisenä näkökohtana esiin sen, että vaikka tutkija onkin vastuussa
tutkittaville sekä heidän edustamalleen ryhmälle, tutkittavista annettava kuva ei voi olla
pelkästään positiivinen. Sellaisena se olisi harhaanjohtava ja tosiasioita poissulkeva.

Epätodellisen imagon rakentaminen tutkittavalle ei silti tänäkään päivänä
ole kokonaan ohitettu ongelma. Maahanmuuttajatutkimuksen parissa työskennellyt
Line Alice Ytrehus pohtii artikkelissaan kulttuurirelativismiin sudenkuoppia ja toi-
seuden problematiikkaa. Ongelmana hän näkee tavan, jolla ei-länsimaiset kulttuurit
esitetään staattisina ja homogeenisina. Sen sijaan, että näistä ”perinnekulttuureista”
tulevat ihmiset esitetään uskonnon ja tradition ohjaamina, tutkimuksen haasteena
pitäisi olla arjen kerroksellisen monimuotoisuuden ymmärtäminen ja kuvaaminen,
ei stereotyyppien vahvistaminen. Galit Hasan-Rokem puolestaan analysoi omassa
esimerkissään kansanjuhlan etnografiaa, jossa tulkinnat ja dialogit rakentuvat herkästi
poliittisesti latautuneiksi.

Tutkimuksen tekeminen perustuu valinnoille alusta asti, ja hyväksymällä
tiedostamattomat tulkintaperspektiivit annettuina tutkija voi epähuomiossa osallistua
jonkin ryhmän stigmatisointiin. Tekstualisaation kysymyksiä pohtiessaan Vakimo
painottaa tasapuolisuutta tutkittavien esiintuomisessa ja painottaa, että huolellisesti
rakennettu ja selkeästi esitetty tulkinta vähentää myöhempiä väärinkäyttömahdolli-
suuksia. Tekstualisaation problematiikkaan liittyy myös Margaret Millsin artikkeli,
jossa lähtökohtana ovat ”totuuden eri rekisterit”. Kysymys palautuu pitkään folklo-

risteja askarruttaneeseen kysymykseen perinnelajien erilaisista totuusarvoista. Mills nostaa esiin tutkimustekstin etiikan kaksi ulottuvuutta. Yhtäällä on tutkijan suhde tutkimuskohteisiin ja aineistoon heidän luomuksinaan, toisaalla on suhde aiheistosta rakennettuun tekstualisaatioprosessiin.

KENTÄN JA ARKISTOINNIN HAASTEET

Tutkijan ja tutkittavan kohtaaminen on monisyinen tilanne, jota Tove Ingebjørg Fjell ja Armi Pekkala pohtivat omilla tahoillaan. Fjell osoittaa, kuinka kompleksinen kysymys tutkittavien suostumus tutkimukseen voi olla. Tutkimuslupaa pyydetessä on varmistettava tutkittavan oikeus tietää tutkimusintentiosta mutta myös se, kenen positiosta käsin lupa annetaan ja kuka on kompetentti myöntämään luvan. Yhteisössään johtavassa asemassa olevan suostumus voi olla joissakin tapauksissa riittävä mutta ei aina kata henkilökohtaista osallistumista jokaisen yksittäisen tutkittavan kohdalla. Pekkala on arvioinut uudelleen omien elämänhistoriallisten haastattelujensa toteutusta kenttäetiikan näkökulmasta. Hän suhteuttaa sitä Hongon muotoilemaan *työsopimukseen* prosessina, jossa tieto luodaan yhteistyössä tutkijan ja tutkittavan kesken. Pekkala kyseenalaistaa yksiselitteisen ohjeistuksen toimivuuden, mikäli tutkija ei tiedosta selkeästi tilanteen valtasuhteita.

Kaiken kaikkiaan kysymys tutkimusluvasta on kulttuurisidonnainen. Kuten kirjan toimittajat esittävät, kysymisen tapa ja tarve eivät ole kaikissa kulttuureissa samat. Esimerkiksi kirjallisen suostumuksen ja sitoumuksen pyytäminen tutkittavalta voi kontekstista riippuen herättää joko luottamusta tai epäluuloa. Moninkertainen varmistaminen ja luvan kysyminen voikin esimerkiksi kääntyä tutkittavien karkotusmenetelmäksi. Yksiselitteisiä eivät ole myöskään kysymykset anonymiteetin käsittelystä. Niihin vaikuttaa niin tutkittavan, tutkijan kuin aineistoonkin liittyvien hallinnollisten auktoriteettien, kuten arkistojen ja eettisten toimikuntien, näkökannat.

Perinteikkäässä suomalaisessa kenttätutkimuksen oppikirjassa Carsten Bregenhøj (1982) on tiivistänyt periaatteet kerätyn informaation muuttamisesta tutkimusaineistoksi seuraavasti: ”Säilytettävän aineistomme me hankimme tallentamalla; tavallaan me siis valmistamme materiaalin itse. Samaten huolehdimme siitä, että tallennettu aineisto säilytetään parhaalla mahdollisella tavalla ja että voimme päästä käsiksi aineistoon uudelleen. Siksi rekisteröimme, luetteloidimme, systemaattistamme ja järjestämme aineiston. Näin aineistoa voidaan käyttää uudelleen. (1)” Näitä transformaatiovaiheita, jotka materiaali käy läpi, Bregenhøj on kutsunut kuvaavasti *suodattimiksi*. Kysymys on valinnoista, joita ohjaa kulttuurikohtainen ymmärrys aineiston luonteesta. Sittemmin Hongon (1990) *folkloreprosessiksi* määrittelemään etnografisen tutkimusaineiston elinkaareen liittyy erottamattomasti arkistoinnin eettiset ja poliittiset dilemmat, jota Barbro Klein on omassa artikkelissaan problematisoinut muun muassa *autoritatiivisen etnografian* käsitteen kautta; se mikä on arkistoitu, on ymmärretty tavalla tai toisella normatiiviseksi, esimerkiksi ”aidoksi perinteeksi”. Klein pohtii paitsi etnografian myös kyselyaineistojen ja kilpakirjoitusten käyttöä ja niiden antamaa kuvaa tutkittavasta

ilmiöstä. Hänen mukaansa usein voidaan puhua siistitystä folkloreperinnöstä, josta sitä edustavien todellisten ihmisten toimijuus ja valta on riistetty.

KUKA LOHDUTTAISI TUTKIJAA?

Tutkimuseettiset oppaat ovat itse joutuneet kriittisen arvioinnin kohteeksi Judy Rangnesin artikkelissa. Kulttuurintutkijan ottein Rangnes osoittaa, kuinka kaikki tutkimuseettika perustuu arvoihin, jotka ovat viime kädessä aina kontekstuaalisia ja varioivat kulttuurisesti. Tästä syystä takuuvarmat yleispätevät ”eettiset reseptit”, joita kuuliaisesti noudattamalla vältyttäisiin väärinkäytöksiltä tutkimusta tehtäessä, ovat mahdottomuus. Vaikka tarkoitukset ja periaatteet ovat hyvät, ne voivat käytännössä toteutua monenlaisina tarinoita, jotka eivät aina vastaa eettisiä ihanteita kaikissa tilanteissa. Esimerkiksi tutkittavien suojeleminen, mahdollisesti aiheutuva vahingon suhteellisuus, tutkittavuuden rajat tai tabuluonteisten aiheiden käsittely ovat kulttuurintutkijan kohtaamissa tilanteissa eri tavoin kontekstuaalisia eikä universaalia eettistä ohjeistusta ole siksi helppo rakentaa.

Varmimpana keinona tutkimuseetiikan tärkeyden ymmärtämiseen ja sen kehittämiseen *Research Ethics* -teos osoittaa tehokkaan ja tarkoituksenmukaisen metodologisen koulutuksen. Tutkimuseetiikan edistämisen tulee kuulua luonnollisena osana tutkijakoulutuksen perusopetukseen. Nähdäkseni toimiva tapa ei kuitenkaan ole erillinen etiikkakurssi. Sen sijaan tutkimuseetiikan ajantasainen pohdinta integroituna tietoisesti kaikkien metodologiseen opetukseen rakentaa sille luontevan paikan tutkijan ammatillisessa osaamisessa. Etiikkahan ei ole tutkimuksen erillisteema, vaan se liittyy koko prosessiin suunnitelmasta julkaisuun sekä myöhempään aineiston uudelleenkäyttötilanteisiin, ei pelkästään aineiston keruuseen ja säilytykseen. Näiden kysymysten käsittelyyn tämä teos antaa niin hyviä eväitä, että se tulisi sisällyttää tutkintovaatimuksiin.

Eettisen koodiston tulee kuitenkin ulottua myös toiseen suuntaan, tutkijan oikeuksien turvaamiseen. Alver ja Øyer eivät aseta yksittäistä tutkijaa yksin vastuuseen toteutetun tutkimuksen seurauksista ja tulkintatavoista. Tutkimus ei suinkaan tapahdu tyhjiössä vaan elimellisenä osana tiedeyhteisön toimintaa. Tutkimuslaitoksen, johon tutkija on sitoutunut, tulee olla valmis seisomaan niiden periaatteiden takana, jotka on suunniteltu ja hyväksytty suojaamaan myös tutkijan integriteettiä ja oikeuksia. Tieteen tekeminenkin on omaan aikaansa sidottua. Tutkimuksen tehtävänä on myös korjata itseään, ei löytää viimeistä sanaa, joka pätsisi hamaan tuomiopäivään asti. Myös eettisten periaatteiden ja vaatimusten on nähtävä syntyvän ja toimivan historiallisissa ja kulttuurisissa konteksteissaan ja kehittyvän jatkuvan keskustelun ja arvioinnin tuloksina.

VIITTEET

1. Allekirjoittaneen kursivointi.

KIRJALLISUUS

- BREGENHØJ, CARSTEN 1982: Folkloristinen suodatin. – Suojanen, Päivikki & Saessalo, Lassi (toim.), *Kulttuurin kenttätutkimus*. Tampere: Tampereen yliopiston kansanperinteen laitos.
- CLAKEBURN, HENRIKKA & MUSTAJOKI, ARTTO 2007: *Tutkijan arkipäivän etiikka*. Tampere: Vastapaino.
- HALLAMAA, JAANA & LAUNIS, VEIKKO & LÖTJÖNEN, SALLA & LÖYTTY, OLLI (toim.) 2006: *Etiikkaa ihmistieteille*. Tietolipas 211. Helsinki: SKS.
- HONKO, LAURI 1990: Folkloreprosessi. – *Sananjalka* 32.
- KUULA, ARJA 2006: *Tutkimusetiikka. Aineiston bankinta, käyttö ja säilytys*. Tampere: Vastapaino.
- TUTKIMUSEETTINEN NEUVOTTELUKUNTA 2002: *Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausten käsitteleminen*. Helsinki: Tutkimuseettinen neuvottelukunta.

Filosofian tohtori Tuija Hovi on turkulainen uskontotieteilijä ja apurahatutkija, jonka tutkimuskenttänä on uuskarismaattinen liike Suomessa.